

УДК 321.013

Е.А. Афонін, д-р соціол. наук, професор

О.В. Суший, канд. філос. наук

Л.М. Усаченко, д-р наук з державного управління

Національна академія державного управління

при Президентіві України

ЗАКОНОМІРНОСТІ ТА ОСОБЛИВОСТІ СУСПІЛЬНО-ТРАНСФОРМАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ В УКРАЇНІ

У статті здійснено порівняльний аналіз соціетальних властивостей історичних епох модерну і постмодерну, розкрито зміст модусів соціальної та соціетальної ідентичностей і на основі даних моніторингу соціетальних змін висвітлено закономірності та особливості суспільної трансформації в Україні.

Ключові слова: державне управління, модернізація, психосоціокультурна трансформація, соціетальна ідентичність.

Постановка проблеми та її зв'язок із важливими науково-практичними завданнями. Актуальність дослідження. Загальна логіка конструювання образу національної держави, характер її інституцій та динаміка розвитку останніх мають специфічні форми свого втілення у різних просторово-часових та соціокультурних умовах, які нерозривно пов'язані з економічним та науково-технічним розвитком країни, а також загальносвітовими тенденціями суспільного розвитку. Водночас глобалізаційні тенденції, що набирають сили в контексті нинішніх суспільно-трансформаційних процесів у світі, суттєво змінюють традиційні уявлення щодо природи та факторів суспільного розвитку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Осмислення природи та специфіки системної трансформації [1; 6; 8; 15; 17; 20; 21], занепокоєність щодо соціально-політичних, економічних, культурних та психологічних наслідків процесів реформування соціальних інститутів [2; 4; 5; 10; 13; 17], реалії сучасного українського суспільства [3; 7; 12; 14; 18; 19] – ці та багато інших питань постають у контексті сучасних соціогуманітарних досліджень. Огляд монографічних наукових праць та публікацій фахових періодичних видань, характер вітчизняних і міжнародних наукових дискусій та широких обговорень цих питань, здається, дають достатньо підстав стверджувати, що віднині як окремі інституційні новоутворення, так і суспільний

розвиток у цілому щільно пов'язуються з соціокультурними особливостями життєдіяльності людей.

Неверішені частини загальної проблеми. Оскільки сучасні суспільно-трансформаційні процеси і модернізація суспільств, що розвиваються, не обов'язково набувають рис, притаманних моделі "західноєвропейського взірця", а призводять до появи нових соціально-економічних і суспільно-політичних форм організації суспільства, остільки перед політико-управлінськими елітами (у зв'язку зі здійснюваними ними реформами та державною політикою) постає питання про національні особливості або, точніше, про особливості інституціональних форм суспільної організації та психосоціальної культури національно-державних утворень. Отже, спробою осмислити закономірності суспільної трансформації та особливості її прояву в Україні, що, власне, є *метою* статті, автори прагнуть внести свій вклад щодо виходу України з системної кризи та її сталого розвитку в нових суспільно-історичних умовах.

Виклад основного матеріалу

Модернізація чи психосоціокультурна трансформація? Об'єктивний стан соціально-політичного, культурного та цивілізаційного поступу людства в сьогоденні визначають як Постмодерн. Точніше, цим поняттям позначають соціальні зсуви, що символізують вихід західноєвропейських суспільств за межі Модерну.

Історія Модерну, власне, й позначає Новий час, нову епоху в розвитку людства. Ця епоха кристалізує здобутки попередніх історичних епох Відродження і Просвітництва, стає своєрідним узагальненням і водночас початком нового циклу суспільного розвитку. Своє змістовне втілення Модерн знайшов у наукових парадигмах позитивізму, матеріалізму, атеїзму, в політичних системах секуляризованого суспільства, в концептах ліберальної демократії та соціокультурному уявленні щодо індивідуальної гідності, яка перетворюється на ідеологію свободи і прав людини [6]. Однак лише зазнавши реальних організаційних та мотиваційних змін, що їх зумовили економічна, політична та науково-технічна революції, західноєвропейські суспільства змогли вступити на шлях індустріалізації та модернізації, який, власне, й привів суспільства до нечуваного до цього економічного зростання.

У цілому перехід від традиційного (аграрного, доіндустріального) суспільства до індустріального (модерного) та постіндустріального (постмодерного) прийнято визначати як процес модернізації.

Модернізація – це особлива форма соціального розвитку, в ході реалізації якої завдяки індустріалізації збільшуються економічні, а завдяки бюрократизації – політичні можливості суспільства. Причому вважається, що модернізація уможливує рух суспільства від стану бідності до стану багатства, оскільки індустріалізація стає його основою, економічне зростання – суспіль-

ною метою, а накопичувана мотивація індивідів – рушійною силою соціального розвитку в цілому. Іншими словами, економічне накопичення для індивідів та економічне зростання для суспільств ставали головними цілями соціального розвитку в добу Модерну¹. Нова ж доба Постмодерну, перегукуючись, а думку О. Шпенглера, із своїм історичним відповідником – добою Просвітництва, характеризується загальною раціоналізацією, взаємозалежною спеціалізацією та втіленням раціонально-правових цінностей в організації економічного, політичного і соціального життя.

Зокрема, про стан "соціально-політичної модернізованості" можна судити за такими критеріями [20, с. 79]:

- ідентичність – характеризує ступінь та характер розвитку політичної культури особистості;
- легітимність – характеризує ступінь та мотиви публічної підтримки діючих методів політичного управління;
- участь – вказує ступінь перетворення політично пасивного населення в активне завдяки участі у виборах, діяльності партій, громадських рухах тощо;
- дистрибуція – характеризує ступінь рівності у суспільному розподілі можливостей та благ;
- проникнення – показує ступінь руйнування партикуляризму, вузькості інтересів, містечковості, сепаратизму.

Трансформації суспільно-владних відносин, що її зазнавали країни євроатлантичного ареалу першої половини ХХ ст., відбувалися нелінійно. Просування до демократії чергувалося з тимчасовим посиленням централізації державної влади, її ієрархізації та бюрократизації. Ця архаїзація доволі успішно поєднувала в собі ліберальну ідеологію та релігійні традиції. Разом усі ці чинники відігравали надзвичайно важливу роль у мобілізації та організації відживаючої модерної структури суспільства, яка продовжувала формально зберігати нерозривність зв'язку та взаємозумовленості між економікою, політикою та культурою.

Виникаючи з природи Модерну, стаючи, так би мовити, його комплементарною часткою, Постмодерн внутрішньо його долав. Зокрема:

- цінності Постмодерну вже більш високого пріоритету надавали самовираженню та якості людського життя, аніж економічній ефективності чи безпеці суспільства в цілому;
- розширення сфери індивідуального вибору та політичної участі громадян стало дієвим чинником зміни статичної соціальної норми на динамічну і, як наслідок, деформувало ієрархічну побудову соціальних інститутів, спричинивши втрату ними своєї колишньої ефективності;

¹ Зазначимо, що вирішення цих завдань і сьогодні все ще залишається пріоритетом для більшості країн, що розвиваються.

– на авансцену історії, зрештою, вийшов новий тип соціального суб'єкта – знесилений Колектив (total) поступився місцем Особистості (individual).

Отже, завдяки таким властивостям соціального, як інклюзивність і комплементарність його старих і нових форм (традиції й сучасності), множинність особистісного, його відмінного й своєрідного, однолінійна перспектива модернізації перетворюється у постмодерному суспільстві на багатомірну і варіативну соціальну реальність. В результаті з'являються принципово нові утворення синтетичного типу, в яких місцева оригінальна соціокультурна традиція може містити в собі значні модернізаційні потенції [20, с. 85].

Розвиток і структурне утворення нових форм соціальної організації віднині щільно пов'язується з особливостями конкретних історико-культурних умов діяльності соціальних суб'єктів, стає, так би мовити, результатом досвіду їх економічного, культурного і політичного життя і водночас визначає особливості інституціональних форм суспільної організації.

Варто підкреслити, що взаємозумовленість економічних, політичних і культурних перетворень визнавалася прибічниками як економічного (К. Маркс), так і культурного (М. Вебер) детермінізму, хоча й по-різному пояснювала характер причинно-наслідкових зв'язків, не ставлячи під сумнів саме питання – чому економічні, політичні та культурні перетворення супроводжують одні одних?

Відхід від "лінійного детермінізму" дозволив професору Мічиганського університету (США) Р. Інглгарту "побачити" комплементарну природу взаємозв'язків між економікою, культурою та політикою, яка, власне, й визначає, на його думку, життєздатність суспільства [8]. Цілком підтверджують цей висновок дослідження італійського економіста Г. Табелліні, який порівнював економічні показники різних регіонів Європи з даними моніторингового соціологічного дослідження "Цінності в світі" ("Word Values Survey"). Зокрема, досліджуючи взаємозумовленість, змістовний та функціональний зв'язок між культурними особливостями і характером економічного та інституційного розвитку, він зазначив, що формальні інституції не відіграють домінуючої ролі стосовно культури, навпаки, між ними відбувається взаємодія, яка визначає реальне функціонування інституцій, впливає на поведінку економічних і політичних суб'єктів [21].

Таким чином, цілком закономірно, що сучасні суспільно-трансформаційні процеси і модернізація суспільств, що розвиваються, не обов'язково набувають рис моделі "західноєвропейського взірця", а призводять до появи нових соціально-економічних і суспільно-політичних форм організації суспільства. Криза сучасного політичного моделювання, що себе особливо виявила на пострадянському просторі, надала цілу низку феноменів "конвертованої демократії" (демократій-хамелеонів). В інтересах виживання їм однаково влас-

тиві як змістовні риси місцевого колориту, так і формальна відповідність зовнішнім вимогам з боку світового співтовариства [13, с. 40].

Найчутливішим у суспільно-трансформаційному процесі залишається питання збереження балансу між темпами зростання політичної, економічної чи культурної активності (свободи) громадян та суспільними реформами, в тому числі реформами державного управління. Наслідками порушення такого балансу стає своєрідна "втеча від свободи", про яку писав німецький філософ Е. Фромм і яка стає соціально-психологічним підґрунтям різноманітних форм прояву так званої керованої демократії: "суверена демократія" (Росія), "авторитарна демократія" (Білорусь), "силіконова демократія" (Казахстан), "дорадча демократія" (Киргизія), "косметична демократія" (Узбекистан), "нейтральна газова демократія" (Туркменістан) тощо.

Перехід світової системи людства до Постмодерну виявив низку ризиків та викликів, що на них мають дати відповідь країни світу.

По-перше, в умовах глобальних суспільних трансформацій шлях демократичних перетворень для постсоціалістичних країн визначатиме не лише досвід модерного розвитку західноєвропейських демократій. Сучасні перетворення відбуваються в умовах нашарування власних традиційних, модерних і постмодерних інтенцій, які уособлюють в собі соціокультурні особливості трансформаційних процесів нових незалежних пострадянських держав.

По-друге, у перехідні етапи розвитку складних соціальних систем змінюється не лише їх зовнішня, так би мовити, соціально-матеріальна сутність, але й внутрішній, ідеальний, психічний світ людей, їх поведінкові стереотипи, ціннісні орієнтації та соціальні норми – змінюється тип людини, її психокультура [1, с. 18]. Неувага до останнього, як при реформуванні політичних та економічних інституцій, так і відсутність достатніх передумов для індивідуального самопрояву та його суспільного визнання, не лише гальмує інноваційний розвиток та міжнародну конкурентоздатність держави в нових глобальних умовах, але й породжує в суспільстві так званий "авторитарний рефлекс" (Р. Інглгарт) і як наслідок – глибоку невпевненість, зумовлену політичною, економічною та соціально-психологічною кризою.

По-третє, зміни соціально-політичних траєкторій у двох кардинальних аспектах – системи цінностей та інституційної структури можуть спрямовувати подальший розвиток суспільної системи як у бік демократії, так і в бік посилення авторитаризму. У часи змін постає проблема зловживання політичними та економічними свободами. Міра послаблення чи посилення авторитарних тенденцій, відповідно – зміцнення чи послаблення демократичних засад, визначається природою мотивації політичної та громадянської відповідальності, тобто співвідношенням її психосоціальних та інституційних компонентів. В умовах соціально-політичних та економічних перетворень політична відповідальність і соціальний контроль виступають "демаркаційною лінією", що проходить між авторитаризмом і демократією та визначає діалог

між суспільством, державою та громадянином, або відчужує останнього і від суспільства, і від держави, породжує "втечу від свободи"² (Е. Фромм).

І по-четверте, останні приклади з установами незалежності Косова (столиця Приштина) та Південної Осетії (столиця Цхінвал) свідчать, що у світовій політиці та міжнародних відносинах вже дає "збої" домінувавший за доби Модерну принцип "єдності світу в його матеріальності". Адже саме принцип непорушності (недоторканності) "матеріальних" державних кордонів до останнього часу складав одну з найважливіших основ безпеки, насамперед, європейських держав. Цей принцип уперше був сформульований у Заключеному акті НБСЄ 1975 р., що, зокрема, говорить, що "держави-учасниці розглядають як непорушні всі кордони одна одної, так і кордони всіх держав у Європі, і тому вони будуть утримуватися зараз і в майбутньому від будь-яких зазіхань на ці кордони".

Нова доба Постмодерну з її соціокультурною (а точніше сказати, психосоціокультурною) специфікою породжує інші (не матеріалістичні) засади єднання (інтеграції) соціального світу. Тож, на нашу думку, механізмом єднання постмодерного соціального світу виступає духовність, непорушність духовних кордонів, яка, власне, й має стати основою і головним принципом побудови сучасного світового порядку.

Соціально-психологічні закономірності перехідної доби. Соціальний порядок і сталий розвиток суспільства нерозривно пов'язані з процесами утворення соціальної структури – глибинним шаром, що визначає сутності, механізми та закони розвитку соціальної реальності. Наприклад, П. Штомка виділяє чотири виміри соціальної структури, зокрема:

- нормативний вимір (норми, цінності та інституції): інституціоналізація нормативної структури забезпечує закріплення та відтворення соціально значущих функцій: творчої, виховної, виробничої, релігійної, політичної тощо;
- ідеальний вимір (ідеї, переконання, погляди, образи, міфи): артикуляція ідеальної структури виконує установлювальну роль в суспільній свідомості, визначає орієнтири на подальші дії та самоусвідомлення (ідентифікація);
- інтеракційний вимір: експансія інтеракційної структури характеризує мережі міжособистісних контактів, зв'язків, комунікації;
- вимір інтересів (соціальне розшарування): кристалізація структур інтересів відтворюється в ієрархії, яка виникає внаслідок нерівності у доступі до влади, матеріальних благ, престижу тощо [22, с. 5–6].

На нашу думку, традиційне для Модерну уявлення про соціально-демографічні, соціально-економічні чи соціально-політичні детермінанти утворення соціальної структури потребує суттєвого перегляду для постмодерного суспільства. Саме на цю обставину звертає нашу увагу французький

² Механізми такої "втечі" розглянув німецький філософ Е.Фромм у своїй роботі "Втеча від свободи" (1941).

соціолог С. Московічі, чії ідеї, як зазначає академік РАН А. Брушлінський, полягають у тому, що:

- 1) психічне і соціальне неподільні;
- 2) психічне (вірування, пристрасті тощо) частіше, ніж це прийнято вважати, лежить в основі соціального (суспільних структур, продуктів, інститутів тощо);
- 3) психологія лежить в основі соціології [11, с. 6–7].

Тож, якщо в колишньому (модерному) суспільстві організуючим початком виступає соціально-матеріальний чинник, то в сучасному (постмодерному) суспільстві саме психосоціокультурне середовище визначає особливість та успішність функціонування соціальних, у тому числі державних інституцій, діяльність економічних та політичних суб'єктів.

Для модерного суспільства справедливим залишається визначення К. Маркса: "Буття визначає свідомість" (або ж: об'єктивне, матеріальне чи соціальне спричиняє суб'єктивне, ідеальне чи психологічне). Визначений у такий спосіб порядок залежностей психічного від соціального в цілому характеризує процес утворення соціальної структури індустріального й інших, що існували до нього, форм традиційного суспільства. Для такого суспільства "соціально-класове" в його інтернаціональному змісті уніфікує не тільки окрему людину, перетворюючи її на "пересічного" члена суспільства, а й спрощує саму суспільну структуру, фактично повертаючи процес структуроутворення у зворотному напрямі – до історично ранніх форм на кшталт: "вождь – член племені чи роду", "патрицій – раб", "феодал – селянин", "капіталіст – пролетар", "партійний керманіч (генеральний секретар) – громадянин (*homo sovieticus*)" тощо.

В умовах соціальної кризи за типом трансформації (в її сучасному чи таких історичних різновидах, як Велика депресія, Реформація тощо) виникає низка невідповідностей – між нормативним виміром та інтересами (аномія), між ідеальним виміром та інтересами ("соціальна шизофренія"), між виміром нормативним та ідеальним (відмова в легітимації), між виміром інтересів та нормативними цінностями (соціальна фрустрація), – які, на переконання польського соціолога П. Штомпки, руйнують сталу соціальну структуру індустріального суспільства [22, с. 9]. Подолання цих невідповідностей в ході складних, суперечливих та "нелінійних" трансформаційних процесів фактично стає тією "метаморфозою", що обумовлює кардинальну зміну структуроутворюючих чинників подальшого постмодерного суспільного розвитку. Змінюється, умовно кажучи, порядок факторних залежностей, внаслідок чого "психічне" (суб'єктивне) стає детермінантою "соціального" (об'єктивного).

Найвні інституційні форми та практики обумовлюють домінуючий в конкретно-історичну добу психосоціальний тип особистості – соціально-історичного суб'єкта, який водночас виступає й винуватцем інституційної даності. Так, колективний суб'єкт "Ми", який визначав соціальний порядок

у модерному суспільстві, поступається в постмодерному суспільстві місцем на користь індивідуального суб'єкта "Я". Окрема людина та її найближче (родинне) оточення стають панівними елементами соціальної структури постмодерного суспільства.

На умовній шкалі цінностей ми відзначимо, що суб'єкту "Ми" властиві морально-етичні цінності, а суб'єкту "Я" – раціонально-прагматичні, навіть егоїстичні цінності. Якщо для колективного суб'єкта категорія "Я", по суті, є еманцією "індивідуальних проявів народності", то для суб'єкта-індивіда категорія "Ми" – персоніфікацією конкретного суспільного. Суб'єкт "Я" віддає перевагу особистим цілям над цілями певної соціальної групи, його самоідентифікація здійснюється на основі особистісних атрибутів, а не через ототожнення себе з групою. Суб'єкт "Ми", навпаки, віддає перевагу цілям соціальної групи, а не особистим завданням, саме суспільні зв'язки обумовлюють поведінку людини та визначають її соціальний статус, самостійність суб'єкта "Ми" означає не "робити по-своєму", а "бути відповідальним" [15].

Процес становлення соціально-історичного суб'єкта розгортається в двох іпостасях: сукупно-родовій, коли людство реалізує себе як вид живого, та індивідуально-родовій, в процесі "індивідуалізації" людства. Отже, постійно відбувається інформаційно-енергетична взаємодія між соціумом та індивідом, між суб'єктами "Ми" і "Я". Відповідно вибудовуються комунікативні зв'язки між соціальною психікою, яка характеризує параметри соціуму як цілісності, та індивідуальною психікою певної особи. Використання поняття "соціально-психіка", тобто "психіка цілої спільноти, певного невідомого людського угруповання, як, наприклад, суспільство, нація, етнос, сім'я чи соціальна організація" [16, с. 438] цілком здається виправданим, зважаючи на висновки С. Московічі стосовно детермінант сучасного постмодерного (постіндустріального) суспільства.

Таблиця 1

Соціально-психологічний портрет соціально-історичного суб'єкта

Параметри	Індивідуальний суб'єкт "Я"	Колективний суб'єкт "Ми"
Ідентифікація	Індивідуальні цілі	Суспільні цілі
Пріоритет	Особисті інтереси, права та свободи	Групові цілі та солідарність
Засудження	Конформізм	Егоїзм
Гасло-стиль життя	"Будь вірним собі"	"Ніхто з нас не острів"
Культура	Індивідуалістична	Колективна

Для загальної характеристики соціальних процесів, станів і якостей розвитку (в тому числі й соціальної структури) суспільства як "системи зв'язків між соціальними суб'єктами, груповими та індивідуальними, які самовизначаються через відносини одне до одного" [11, с. 7], цілком релевантним стає поняття "соціетальне" (спільність).

Термін "соціетальне" з'являється в соціально-філософському дискурсі Заходу на початку 1900-х рр. Американський соціолог У. Самнер за допомогою цього терміна прагнув виокремити закономірності певної колективної або групової організації діяльності індивіда. Його учень та послідовник А. Келлер використовує це поняття для соціологічного аналізу організаційних аспектів життєдіяльності суспільства, прагнучи побудувати цілісну теорію соціетальної еволюції [23, р. 498]. Т. Парсонс застосовує поняття "соціетальний", характеризуючи процеси, які відбуваються в суспільстві в цілому, а поняття "соціальне" – до соціальних явищ та процесів. Наче макроскопічний, інтегральний та динамічний культурно-соціетальний комплекс уявляє соціальну систему П. Сорокін. Мабуть не випадково, що поняття "соціетальне" з'являється у соціологічній теорії на межі XIX–XX ст., коли постала потреба у поняттях, що здатні відобразити сутність нової хвилі трансформаційних процесів на макрорівні, тоді як традиції вживання терміна "соціальне" в західній емпіричній соціології не відповідало цьому завданню. У наш час поняття "соціетальне" міцно закріпилося в науковому тезаурусі в широкому значенні загально-системного – характеризуючи суспільство як цілісну систему.

У добу Постмодерну "соціетальне" стало частиною життя суспільства. Аналіз трансформації суспільно-владних відносин у постсоціалістичних країнах засвідчує, що "ці трансформації є не так процесом зміни (або, для окремих випадків, певних демократичних мутацій) владних режимів, як масовим рухом щодо трансформацій багатовимірних соціетальних ідентичностей", що найвиразніше асоціюється із процесом суспільно-політичних і соціокультурних (на нашу думку, що дещо точніше, – психосоціокультурних – *авт.*) трансформацій [17, с. 73, 76]. Тому ця площина потребує свого більш глибокого вивчення задля кращого розуміння закономірностей та особливостей трансформаційних процесів.

Соціальна та соціетальна ідентичність. Пошук усталеного балансу національно-державного розвитку за нових суспільно-історичних умов оживив перед політико-управлінськими елітами (у зв'язку зі здійснюваними ними реформами та державною політикою) питання про національні особливості або, точніше, про особливості психосоціальної культури національно-державних утворень. На нашу думку, розв'язання цього питання полягає в контексті гармонізації комплексу психосоціальних, культурно-символічних та соціально-інституційних чинників, які визначають розвиток системи "людина – суспільство – держава". Увесь цей комплекс спирається на творця (людину та природу), зокрема на притаманний кожній з епох суспільно-

історичного розвитку свій психосоціальний тип "всезагальної людини". Останній же "диверсифікується" на "неповторну одиничність" людини та невід'ємну від неї "людську всезагальність", що змінюють і водночас доповнюють одна одну.

Очевидно, що історичних змін зазнає і людська ідентичність, яка є ключовим елементом суб'єктивної реальності і перебуває в діалектичному взаємозв'язку із суспільством та його інституціями.

Наприклад, якщо в добу модерного суспільства у фокусі його соціальної системи перебувала "людина всезагальна" (колективна), з властивим їй психосоціальним типом культури, то з приходом постмодерного суспільства на історичну арену виходить людина "неповторна", "одинична" (індивід) з притаманними їй рисами психосоціальної культури. При цьому на зміну (соціальної) ідентичності людини доби модерну з її (людини) матеріалістичною картиною світу та "прив'язаністю" до певних соціальних груп та класів приходиться нова (соціетальна) ідентичність доби постмодерну, яка характеризує індивіда з точки зору його ототожнення із самим собою у контексті його особистої цілісності й неперервності власного розвитку. Інакше кажучи, на зміну єдності соціально-матеріального світу доби модерну приходиться єдність постмодерного психосоціального світу з його свідомими та несвідомими (символічними) формами існування. Обидва модуси ідентичності (соціальної та соціетальної) супроводжують будь-яку суспільно-історичну добу, проте домінування соціального або соціетального модусу ідентичності, власне кажучи, наперед визначає характер тієї чи тієї суспільно-історичної доби [10, с. 265–271].

У ширшому суспільно-історичному контексті слід відзначити, що соціальний (соціально-матеріальний) та психосоціальний (соціетальний) чинники немовби у фокусі збирають та відображають усі складності й перипетії суспільно-історичного процесу й зокрема перипетії суспільно-трансформаційного процесу. Тому успіх нинішніх суспільних реформ перебуває в контексті відносин, що складаються між матеріальним та ідеальним, зовнішнім та внутрішнім, соціальним та психічним у людській природі. Конфлікти ж, які супроводжують суспільні перетворення та реалізацію державно-політичних рішень, зосереджені переважно в психосоціальній культурі людини, політико-управлінської еліти та суспільства загалом. Володіння інструментарієм визначення соціетальних характеристик суспільства стає надзвичайно важливим для управлінців (політиків) в умовах розгортання трансформаційних процесів, пересичених так званими "нелінійними" флуктуаціями або змінами тенденцій розвитку соціальних процесів.

Моніторинг соціетальних змін українського суспільства (1992–2011 рр.) являє собою нову методологію і техніку соціологічного аналізу та прогнозування. Його складають проективна тестова методика "кольорових уподобань" (Е. Афонін), засадничою основою для якої є емоційне ставлення до природно

СУСПІЛЬНІ ТРАНСФОРМАЦІЇ: міждисциплінарний аспект

відповідної системи кольорів "веселки", й методика БАД (Л. Бурлачук, Е. Афонін, О. Донченко), яка являє собою шість бінарних шкал-опозицій, що дають змогу адекватно відображати стан сформованості соціальної або соцієтальної ідентичності. Кожна із цих психосоціальних характеристик являє собою своєрідний історичний результат того, що не один раз повторювалося як у поведінці однієї людини, так і в долі цілого народу:

- екстраверсія/інтроверсія: відображає установку на світосприйняття й характеризує спрямованість соцієтальної психіки або на зовнішню, матеріальну сутність об'єкта, або, навпаки, всередину об'єкта;
- емоційність/прагматичність: якісно визначає ментальні характеристики, зорієнтовані на соціально значущу поведінку або на утилітарні цінності, матеріальну користь, економічну ефективність тощо;
- раціональність/іраціональність: характеризує прийняття рішень на підставі розумного розрахунку;
- інтуїтивність/сенсорність: характеризує особливості взаємодії людини зі світом;
- екстернальність/інтернальність (локус-контроль): визначає схильність суб'єкта приписувати відповідальність за результати своєї діяльності відповідно зовнішнім (державно-громадським) або внутрішнім (індивідуально-особистісним) силам;
- екзекутивність/інтенціональність: відображає гендерну ідентифікацію людини, тобто її психічну схильність до реалізації чоловічих або жіночих соціокультурних ролей.

Таким чином, соцієтальні характеристики (і їх кількісні показники) становитимуть квінтесенцію методологічного підходу до аналізу трансформаційних процесів української соціальної дійсності: методика "кольорових переваг" реально забезпечує кількісний аналіз динаміки загальносистемних змін, а на підставі методики БАД здійснюється аналіз якісних психосоціальних змін в українському суспільстві, який дає змогу відстежувати динаміку його якісних змін. За період 2002–2010 рр. здійснено 9 досліджень, у тому числі дослідження політико-управлінської еліти України та порівняльний аналіз стану процесів ідентифікації в Україні, Росії, Білорусі.

Згідно з отриманими даними, українське суспільство (принаймні з 2002 р.) усталено просувається в напрямку нової – соцієтальної – ідентичності, яку значною мірою забезпечує зростання показників раціональності та інтенціональності (від 26,4% до 41,0% і від 17,4% до 49,3% відповідно). Це відповідно знаходить своє вираження в домінуванні серед тієї частини населення, яка сформувала свою ідентичність практик прийняття раціональних рішень і тяжіння до взаємодії із зовнішнім світом.

Водночас починаючи від 2006 р. самосвідомість людей позначається зворотними тенденціями, що постали, на нашу думку, як наслідок нереалізо-

ваних суспільних очікувань. Знов стрімко почали набирати сили характерні для екстраверсії орієнтації психіки на зовнішню – "соціально-матеріальну" сутність речей. Це провокує (зокрема, в елітному владно-управлінському прошарку) ставлення до людини як до "виробничої сили", (а загал) схиляє до "соціально-класових" стереотипів і ставлення до влади як до класу представників великого капіталу (19,3%, 36,9%).

Знов почали суттєво виявляти себе емоційність там, де потрібна була б прагматичність (14,6%; 18,8%), схильність до інтуїції і міфів замість довіри власним почуттям (25,0%; 20,7%), а також схильність перекладати з себе відповідальність за результати своєї діяльності на зовнішніх суб'єктів чи обставини (23,6%; 8,5%).

Деяке відкочування має й загалом динаміка показників сформованості ідентичності. Так, стартувавши 2002 р. на рівні показника 34%, вона досягла наприкінці 2008 р. показника 47,51% дорослого населення. Але вже через рік (внаслідок занадто тривалої реформаторської бездіяльності) цей показник знизився до 36,37%. Лише з початком реформ 2010 р. намітився новий сплеск і повернення майже на попередні позиції – 45,25%.

Таблиця 2

**Динаміка становлення соціальної ідентичності
в Україні (2002–2010)**

Якість	Україна N=1771 X.2002	Україна N=2029 I.2006	Україна N=2275 XII.2006	Україна N=2109 XII.2007	Україна N=2099 XII.2008	Україна N=1424 XII.2009	Україна N=2106 XII.2010	Білорусь N=1500 XII.2010	Росія N=1593 XII.2010	Голови РДА N=439 IV-V.2005	Держ. служ. N=623 IV.2009
Стан сформованості соціальної ідентичності	33,67	42,78	44,69	47,34	47,51	36,37	45,25	50,50	44,25	60,30	50,93
"Старий" модус ідентичності	12,35	19,65	20,32	22,37	22,78	15,80	19,88	23,73	20,98	23,25	22,83
"Новий" модус ідентичності	21,32	23,13	24,37	24,97	24,73	20,57	25,37	26,77	23,27	37,05	28,10

Отже, започаткований 1992 р. моніторинг загальносистемних змін в Україні дозволив заглибитись до "самих підвалів суспільного існування – людини". Отримані за допомоги кількісного та якісного складників моніторингу дані відображають процеси суспільних змін на їхньому глибинному соціокультурному (психосоціальному) рівні, виявляють закономірний характер таких змін і загалом спромоглися конструктивно доповнити прогнози реформування та виходу країни на режим усталеного розвитку.

Формувати загальні уявлення щодо закономірностей суспільної трансформації, ризиків демократизації та особливостей її здійснення в Україні. Але новітній підхід розвиває не лише теоретичні аспекти нагальних суспільних проблем. Він має практичну значимість, адже озброює державне управління конкретним механізмом прогнозування розвитку соціальних процесів і реалізації тих постановочних завдань, що їх потребує сьогодення політики, економіки і суспільства в цілому.

Аналіз під "соціально-психологічним" кутом зору процесу суспільно-трансформаційних змін надає змогу сформуванню загальних уявлень щодо закономірностей суспільної трансформації, ризиків демократизації та особливостей її здійснення в Україні.

Ризики демократизації та шляхи їх подолання: уроки для України. 20 років поспіль в Україні відбуваються радикальні суспільно-трансформаційні зміни, пов'язані з рухом від тоталітаризму до демократії, які торкаються всіх аспектів суспільного життя. Постсоціалістична трансформація, що розгортається нині як соціальний процес, має своїм наслідком, перш за все, ускладнення (багатовимірність) соціального простору. Та якщо спрощена соціальна структура колишнього модерного суспільства забезпечувала його стабільний розвиток головним чином завдяки посиленню інволюційних тенденцій (спрощення, згортання соціальної структури), то сталий розвиток постмодерного суспільства забезпечуватиме еволюційна тенденція, внаслідок якої дедалі ускладнюватиметься його соціальна структура. Процеси ж інтеграції і дезінтеграції при цьому відбуватимуться постійно.

Соціальна інтеграція пов'язана з функціонуванням режиму сталого розвитку суспільства, гармонізацією взаємин між його різними групами, визначенням та органічним функціонуванням нормативних і соціокультурних регулятивних механізмів. Одним з емпіричних критеріїв визначення такого стану є сталість соціетальних характеристик. Навпаки, процес соціальної дезінтеграції, притаманної динамічному стану суспільства, супроводжується розпадом суспільного цілого на окремі частини, аномією, кризою спільних соціальних цінностей та інтересів, руйнацією механізмів соціального самоконтролю. При цьому емпіричний аналіз соціетальних характеристик засвідчує, що вони перебувають у стані флуктуації [2].

Традиційне питання "Як держава може краще робити те, що вона повинна робити?", по суті, спрямоване на проблему ефективності державного управління.

З одного боку, це питання має своє розв'язання в площині регулювання державних/суспільних та індивідуальних/групових (економічних, політичних) інтересів, тобто співвідношення політичної доцільності, принципу свободи та системи контролю. В залежності від того, яким чином буде розв'язана ця дилема, складатимуться автократичні або демократичні тенденції організації системи держава – суспільство – людина. Іншими словами,

відповіддю на поставлене запитання стають структурні (інституційні) перетворення, які визначатимуться:

а) розвитком суспільного діалогу, меж громадянського суспільства та, відповідно, поширенням сфери громадянського контролю на шляху демократичного реформування суспільства (демократична еволюція);

б) зміцненням державного управління (вертикалі влади) та посиленням державного контролю, шляхом обмеження свободи та реставрації командно-адміністративної системи, у разі авторитарної спрямованості (авторитарна інверсія);

в) амбівертністю (комбінацією) демократичного просування та авторитарного відкочування, що характеризує кризовий стан процесу суспільно-політичних перетворень.

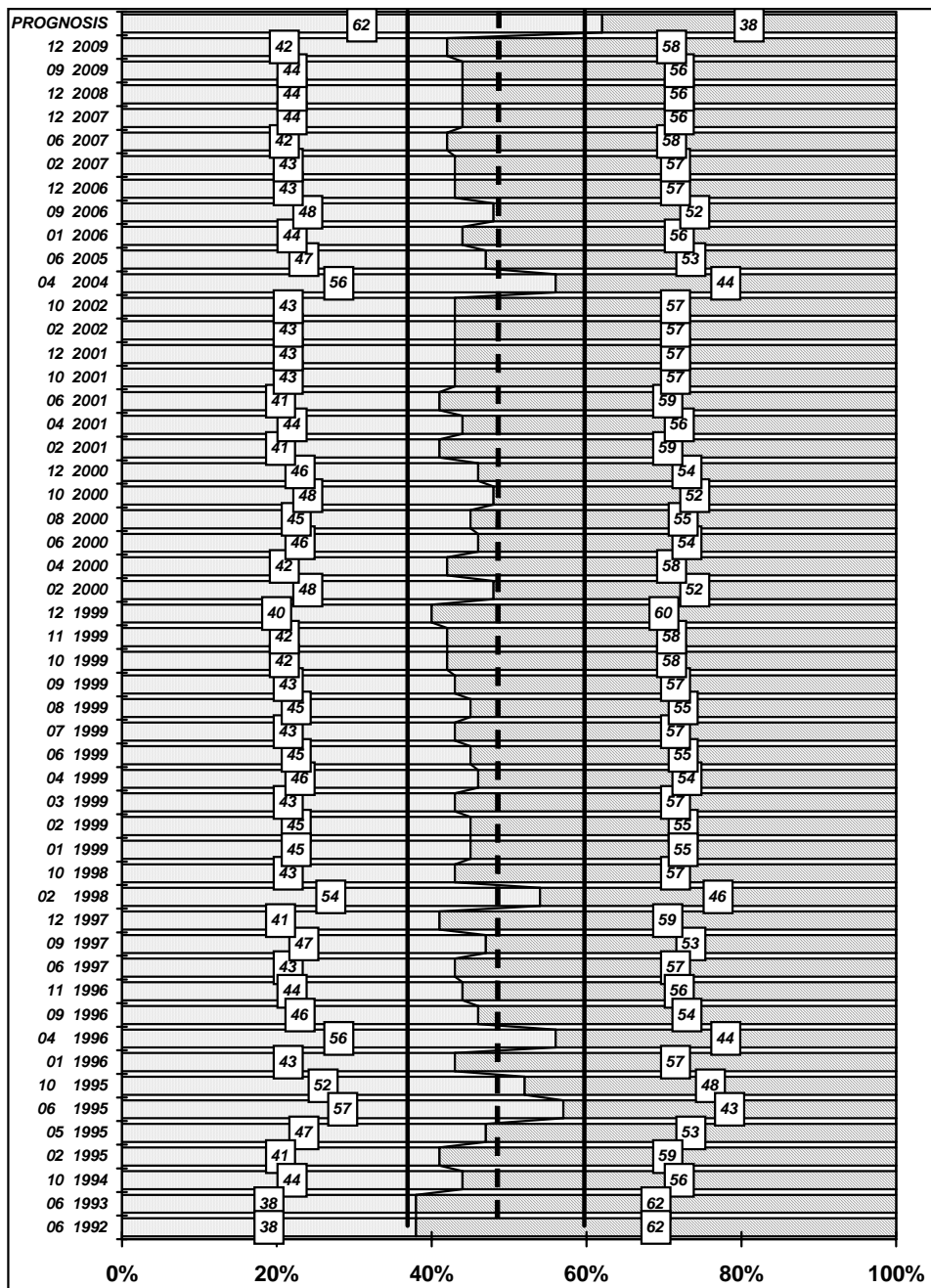
З іншої боку, з трансформаційними змінами найбільшою цінністю суспільства стає людина – суб'єкт демократичних перетворень. Тож практична орієнтація на людину тільки й забезпечуватиме вирішення ключових проблем українського суспільства і держави, відповідно – визначатимуть легітимність та авторитет політичної влади. І навпаки – в разі проведення суспільно-політичних та економічних реформ під кутом зору власної політичної вигоди та доцільності політичного моменту, в інтересах окремих організованих соціальних (політичних/економічних) груп.

Нелінійний (циклічний), нерозмірний (коли мала причина може викликати непомірно великі наслідки), складний та надзвичайно динамічний характер суспільних змін нерідко перетворює суспільну ситуацію на непередбачувану. Аналіз даних моніторингу соціетальних змін українського суспільства за період з 1992 р. дозволив виявити хвилеподібну (циклічну) кон'юнктуру змін соціетального фактора і домінуючих в суспільстві тенденцій (див. діагр.). Ця "соціетальна кон'юнктура" суспільного розвитку, за нашими спостереженнями, об'єктивно сприяє або протистоїть державним перетворенням. Першою такою соціетальною тенденцією, що домінувала в українському суспільстві протягом 1994–1998 рр., була *ліберальна тенденція*, яка надихала політиків на реформування центральних органів державної влади й державно-владних відносин. Власне, ця тенденція спричинила перше суттєве загострення системної суспільної кризи в Україні, що закріпилася в її новітній історії як конституційна криза 1995–1996 рр. Вичерпавши її протиріччя шляхом розподілу колись єдиної центральної державної влади на законодавчу, виконавчу й судову та закріпивши 28 червня 1996 р. ці реформаторські здобутки в Конституції України, державно-владна еліта здійснила в подальшому (1999–2003) періоді, якому була властива *авторитарна тенденція*, своєрідну апробацію на життєздатність політичних нововведень.

Моніторинг загальносистемних суспільних змін, який здійснюється з 1992 р., підтверджує циклічну природу суспільної кризи. Тут обґрунтовано виокремлюється два кризових цикли.

Діаграма: Соцістальні зміни українського суспільства
(1992–2009)

ЛІБЕРАЛЬНИЙ ТРЕНД   АВТОРИТАРНИЙ ТРЕНД

1-й кризовий цикл складають два напівперіоди, пов'язані з діяльністю Леоніда Кучми:

1) ліберально-демократичного реформаторства – у першу президентську каденцію (1994–1998);

2) авторитарний, протилежний за характером – друга каденція президентства (1999–2004).

Після суверенізації пострадянського простору та початку процесів демократизації в нових незалежних державах, республіках колишнього СРСР, проявилася так звана конституційна криза – стара форма політичного правління, яку обстоювали прибічники колишньої КППС, вже не відповідала новим демократичним формам державності, які прийшли їй на зміну й провідниками яких, власне, виступили демократичні політичні сили.

Припускаємо, що саме подібний політичний конфлікт відобразив Алексіс де Токвіль, описуючи в своїй праці "Про демократію в Америці" (1835) процеси демократизації в США доби першої американської Конституції 1787 р. По суті, він ототожнював ту кризу (подібну до нашої конституційної кризи) з кризою зловживання політичною свободою з боку суспільно-політичних об'єднань, а в наш час – з боку політичних партій (наслідувачів КППС та право-радикальних політичних партій). І в Росії кінця 1993 р., і в Україні періоду 1995–1996 рр. парламенти стали оплотом комуністичних політичних партій, тоді як президенти цих країн виражали політичні інтереси новонароджених демократичних політичних партій.

Шляхи розв'язання посталої конституційної кризи і в Росії, і в Україні згуртовувало одне – конституційно-правова сторона проблеми, що знайшла своє розв'язання в імплементації конституційного "принципу розподілу влад", уперше застосованого в практиці першої американської конституції 1787 р.

Водночас, способи розв'язання конституційного протиріччя в Росії і в Україні різнили відроджувана соціокультурна специфіка цих країн. Зокрема, якщо в Росії цей спосіб був насильницьким (розстріл парламенту 4 жовтня 1993 р.), то в Україні це був мирний політичний компроміс, який не дійшов до застосування військової сили (можна припустити, що такий сценарій перебігу подій міг мати місце). Треба віддати належне в тій ситуації президенту України Л. Кучмі, який утримався від застосування військової сили стосовно Українського парламенту як напередодні підписання у Маріїнському палаці в Києві 8 червня 1995 р. Договору "Про державну владу і місцеве самоврядування", так і вночі 28 червня 1996 р., коли Верховна Рада України прийняла Конституцію України. Таким чином, перша конституційна криза (1995–1996) вичерпала себе в мирний спосіб – прийняттям Конституції 1996 року [9].

2-й кризовий цикл складають два напівперіоди, пов'язані з діяльністю Президента України Віктора Ющенка та Президента України Віктора Януковича.

1. Перший напівперіод 2-го кризового циклу започаткувала нова ліберально-демократична хвиля розвитку, що її зафіксував моніторинг соціетальних змін у квітні 2004 р. Цей період розвитку українського суспільного проекту реформ певною мірою повторює реформаторський період України 1994–1998 рр. і водночас набуває якісно інших – людських ознак. На цей час у суспільстві вже визріло "ядро" (34%) громадян із сформованою ідентичністю і, відповідно, спроможністю артикулювати й обстоювати свої різні соціальні інтереси. При цьому якісний (соціально-психологічний) склад цього "ядра", власне, й став підґрунтям подальших подій – "помаранчевої революції".

Нова психосоціальна культура українського суспільства, яка постала і закріпила себе в політичній культурі "помаранчевої революції" мала б перетворитися на джерело (і водночас на запобіжник незворотності) подальших суспільних реформ.

Однак, прийняття під впливом подій 2004 р. конституційних змін в українському парламенті внесло в Конституцію розбалансованість у відносинах між гілками влади. Ініціатори політичної реформи прагнули збільшити повноваження парламенту та уряду за рахунок обмеження повноважень президента (на зразок моделі "парламентської" республіки). Внаслідок гострої політичної боротьби першочерговий задум реформи не було втілено в життя (після проведення конституційної реформи країна отримала "напівпрезидентську" модель), владний дуалізм надзвичайно згубно позначився на здійсненні державотворчих перетворень, знизився рівень керованості політичними, економічними і соціальними процесами в державі.

На жаль, "помаранчева" команда не спромоглася дати адекватну відповідь викликам часу, що потребував здійснення другого етапу реформ, пов'язаного з демократизацією регіональної влади та місцевого самоврядування. Нереалізовані очікування широкіх прошарків суспільства далися взнаки і виявилися своєрідною "соціальною травмою" (за визначенням соціолога П. Штомки) або "посттравматичним синдромом" (за визначенням психолога Л. Бурлачука). На думку авторів, більш адекватним віддзеркаленням набутого українським суспільством синдрому є "психоневроз відкладеної дії" (за визначенням Б. Зейгарник). Адже саме нездійснені владою демократичні реформи спричинили хворобливий суспільний стан.

На жаль, на тлі загального збільшення "суспільного ядра" (з 34% до 45%) відбулися його якісні зміни на користь відтворення старих стереотипів. І найтривожнішим відтепер стало те, що суттєве збільшення кількості соціально активних особистостей (основи громадянського суспільства) відбувається водночас із укріпленням психологічних механізмів зовнішнього (а не як раніше – внутрішнього) соціального контролю.

Отже, від 2006 р. в Україні склалися реальні (соціально-психологічні) передумови для становлення авторитарного режиму, які, власне, й характеризують...

2) другий напівперіод 2-го кризового циклу. 30 вересня 2010 р. Конституційний суд України оголосив рішення про неконституційність внесених 8 грудня 2004 р. змін до Конституції та відновив положення Конституції України в редакції від 28 червня 1996 р. Згодом Парламент прийняв новий Закон про Кабінет Міністрів України, а також зміни до Регламенту Верховної Ради та інших законів, що були спрямовані на приведення правової основи у відповідність до положень Конституції 1996 р. Логікою посилення авторитарної влади в Україні характеризувалися й "місцеві вибори 2010".

За висновками експертів Європейської комісії, низка проведених в Україні конституційних змін надала більш широких повноважень Президентові та послабила парламентський контроль за виконавчою владою. Венеціанська комісія встановила, що Конституція 1996 р. не забезпечує достатнього контролю та балансу влади та підштовхує українську владу до початку всеохоплюючого процесу конституційної реформи. Відмічено погіршення ситуації у сфері прав людини, основних свобод та верховенства права, зниження рівня поваги до фундаментальних свобод, зокрема, до свободи засобів масової інформації, свободи зібрань та демократичних стандартів. Міжнародні спостерігачі піддали критиці процедуру проведення місцевих виборів у жовтні 2010 р. як таку, що робить крок назад у порівнянні з виборами 2005 р. [14]. З огляду на дійсні причини вищеприписаної кризи та в ситуації, що нині утворилася в Україні, президентські, парламентські чи місцеві вибори відбуваються не в площині відновлення довіри населення до влади (легітимації влади).

Нині конкурують як однаково можливі два різновиди подальшого посилення авторитарної константи в Україні:

- персоніфікований, пов'язаний з утвердженням харизматичної особистості;
- системний, пов'язаний з поверненням командно-адміністративних засад у державному управлінні.

Як один із сценаріїв, цього посилення можна пояснити, як шанс розірвати ланцюг "зачарованого (еклезіастового) кола", коли влада (її суб'єкти й інститути) виявиться здатною прийняти непопулярні для олігархів рішення щодо перерозподілу результатів суспільного виробництва (ВВП) на користь середнього класу. Однак сам характер схвалюваних рішень виходить за рамки норм демократії, причому в найширшому сенсі цього слова, оскільки так чи інакше зачіпає інтереси всіх громадян, але найбільше – олігархів. Інститут соціології НАН України вивчав ставлення (згода/незгода) респондентів до такої тези: "Декілька сильних керівників можуть зробити для нашої країни більше, ніж усі закони та дискусії". Аналіз даних щодо ставлення до цієї думки підтверджує, що в період лібералізації (1994–1998) рівень позитивного ставлення до цієї думки був істотно нижчим (40,5–49,3%), аніж у періоди авторитаризму, коли він сягав 58,7–65,7%, і навпаки [19, с. 505]. З огляду на означений сценарій можна пояснити, чому громадяни висловлюються за

підтримку авторитаризму – як тільки й здатного вивести ситуацію на рейки справедливості.

Основною проблемою сучасних трансформаційних процесів є проблема *зловживання політичними свободами*. На нашу думку, її наслідком стала закостеніла відсутність діалогу двох відносно незалежних субсистем – держави й суспільства, що призвело до їх "квазізамикання" (розриву, відчуження) та зсуву динамічної сфери інтересів, які визначають характер та напрям суспільно-політичних перетворень. Домінування приватних/групових (бізнес) інтересів у державно-управлінській практиці, зловживання політичними та економічними свободами, як наслідок, нівелює значущість державно-суспільних цілей у сфері громадських інтересів. "Контроль-відповідальність", який забезпечується через транспарентність (відкритість та прозорість) влади, з нормативно-правової демократичної інституції перетворився на "контроль-володарювання" – перерозподіл статків та ресурсів, сфер впливу та контролю на користь окремих соціальних (бізнес) груп (кланів) та їх представників.

Не можна не погодитися з думкою В. Нанівської, яка зазначає: "Після того, як Україна здобула незалежність 1991 року, "десовєтизація" принесла радикальні зміни: було відновлено право приватної власності, від однопартійної політичної системи перейшли до багатопартійної, владу було поділено на законодавчу, виконавчу та судову гілки, сформувалися нові суспільні класи: політичні партії, що змагалися між собою, конкурентні приватні підприємства, самоврядні спільноти, групи громадянського суспільства. Не змінилися з радянських часів лише "державне управління" та "державна служба" – навіть назви залишилися ті самі. Тоталітарний політичний контроль за державним урядуванням було знищено, але що таке демократична система контролю, українські державні органи досі не знають. Ця прогалина призвела до небезпечної відсутності контролю та безкарності влади, яка має ключі до всіх національних багатств: бюджету, природних ресурсів, підприємницького середовища. Лобіювання рішень уряду політиками та бізнесменами без жодних правил і обмежень, тоталітарних чи демократичних, стало бездонним джерелом корупції" [12, с. 2].

Нерозв'язаною залишається проблема *зловживання економічною свободою*: найбільше "кричить", заявляючи про себе, проблема забезпечення балансу інтересів груп населення. Нинішній дисбаланс цих інтересів у бік олігархів (власників близько сотні великих підприємств) робить "нерентабельними" зусилля решти суб'єктів господарювання і бюджетних працівників. Економічні реформи поширювалися не на всі сфери: умови ведення бізнесу та інвестиційний клімат потерпають від негативного впливу низки перешкод та негативних факторів, таких як корупція, непрозорі податки (особливо податок на додану вартість) і митні процедури, а також від відсутності незалежної судової системи та правового середовища, що заслуговує на довіру [14].

Власне, це стало генератором нинішньої економічної кризи, зміст якої складають "старі моделі" бюджетної, податкової, митної, структурної й інших систем держави, її внутрішньої та зовнішньої економічної політики, які вже вичерпали свій ресурс. Свого часу правильна діагностика кризи "великої депресії" 1930-х рр. у США дозволила американському президентові Франкліну Рузвельту вжити ефективних заходів щодо подолання кризової ситуації. Ці рішення ключовим чином полягали в перерозподілі суспільного продукту у бік "обділених суб'єктів господарювання".

Відзначимо також тенденції повернення до міфологізму та державної міфотворчості, особливо в контексті проголошених реформ (міфи) та їх реальних утілень. Також очевидними є квазікласові форми опозиційного протистояння, що формуються, квазіантагонізм між представниками малого і середнього бізнесу (опозиційне ядро) та представниками великого бізнесу (олігархи) і держави, що захищає їхні інтереси. Суспільна недовіра, розчарованість і психологічна стомленість від політиканства перетворилися на дистанціювання громадян, їх капсулювання у мікросередовищі сімейно-родинних, дружніх відносин, які містять достатньо високий рівень довіри, соціально-психологічної та моральної підтримки. З одного боку, це дає змогу підтримувати стабільність суспільства, а з іншого – стає перешкодою для розвитку інституцій суспільства та влади. Це підтверджується й даними українського соціологічного моніторингу "Україні – 20: моніторинг соціальних змін" (2011) [18]. На 20-ту річницю незалежності української держави спостерігаємо зменшення значимості таких цінностей, як: сприятливий морально-психологічний клімат у суспільстві (з 4,49 до 4,16 бала за 5-бальною шкалою), національно-культурне відродження (з 3,85 до 3,57 бала), державна незалежність країни (з 3,83 до 3,63 бала), можливість критики і контролю рішень владних структур (з 3,54 до 3,33 бала), серед найменш значущих для українців цінностей (менше 3 балів) – участь у діяльності політичних партій та громадських організацій (2,46 бала) тощо. Поменшило в громадян сподівань на краще: у 1994 р. сподівалися на поступову зміну на краще 52%, у 2011 – 39%; очікували погіршення 20% у 1994 р. і 28% у 2011; зросла й кількість тих, хто намагається не думати про завтрашній день, – з 18% до 23%. Ціннісні пріоритети українців у 2011 р. – майже ті ж, що й у 1991-му, – міцне здоров'я (4,85 бала), міцна сім'я (4,82 бала), благополуччя дітей (4,73 бала), матеріальний добробут (4,72 бала).

По суті, державно-управлінська діяльність відбувається на тлі амбівалентності (подвійного стану), наслідком чого є ситуаційний характер поведінки, висока інформаційна залежність людей (54,75% – за даними авторського моніторингу соціетальних змін), до якої додаються також психопатологічні неврози та моральна втомленість від результатів дії влади.

Викликає занепокоєння зловживання й маніпуляція ціннісною неоднорідністю суспільства – рівень усвідомлення ціннісних розбіжностей між

регіонами і спільнотами нашої країни реально коливається від фактичного невизнання цього факту до соціальної поляризації – поділу країни на "своїх" і "чужих", "хороших" і "поганих", визнання існування двох – Східної та Західної, чи то трьох – національної, архаїчно-комуністичної та кримінально-донецької Україн. Розмови щодо "розколу" українського суспільства, "цивілізаційні розломи" й "конфлікт ідентичностей" тягнуть за собою проголошення та прорахування моделей розпаду держави тощо [3].

Поки що дискурс "розкол" має гіпотетичний конфліктогенний характер, зауважує С. Римаренко, оскільки соціокультурні регіональні диференціації, перш за все мова та зовнішньополітичні орієнтації, скоріше, виступають своєрідними маркерами регіональних ідентичностей. Тому більшою мірою є підстави говорити про розкол у площині ідентифікації, що репрезентує:

- цілісну, чи гомогенну, національну ідентичність;
- подвійну, чи біетнічну ідентичність;
- європейську ідентичність;
- "радянську" або "слов'янську" ідентичність;
- космополітичну ідентичність тощо.

Але такі загрози цілком можуть стати реальністю в разі посилення політичних маніпуляцій навколо дискурсу "розколу", який є потужним ресурсом в електоральній боротьбі під час виборчих перегонів та надзвичайно технологічним й ефективним маніпулятивним засобом для групової мобілізації [7, с. 242–243].

Замість висновків. Майбутнє України можливе лише на умовах запропонованої ще академіком Андрієм Сахаровим конвергенції – злиття українців двох цивілізацій у справді єдиний народ, єдину українську політичну націю. Механізм такої конвергенції – виокремлення спільних для Сходу і Заходу України культурних, духовних цінностей як базових для народного єднання, а також визначення цінностей розбіжних для подальшої консенсусної трансформації у нові, прийнятні для обох частин України.

Саме людина-громадянин має стати в центрі сучасної політики Української держави – як головна її цінність, найбільше багатство країни. Максимально повне розкриття та використання її потенціалу, досягнення кожною людиною сили, досконалості та щастя повинно стати основною метою діяльності органів державної влади.

Серед найголовніших суспільних цінностей духовного відродження України можна назвати повне очищення від корупції, створення таких "правил гри" у вигляді сталої законодавчої бази, що сприяє детінізації та швидкому розвитку виробництва. Серед таких цінностей – підкріплене дієвими механізмами право простої людини на захист від адміністративного свавілля та маніпулювання. Адже як зауважив американський президент Рональд Рейган: "Людина не може бути вільною, якщо надмірно вільний уряд".

1. *Афонин Э.А.* Великая коэволюция: Глобальные проблемы современности: историко-социологический анализ / Э.А.Афонин, А.М.Бандурка, А.Ю.Мартынов. – К. : Парламентское издательство, 2003. – 384 с.
2. *Афонін Е.А.* Соціетально-психологічний чинник трансформації і соціетальна структура кризового суспільства / Е.А.Афонін, А.Ю.Мартинов // Соціальна психологія. – 2007. – № 1. – С. 3–11.
3. *Афонін Е.А.* Чи хочуть українці демократії? / Е.А.Афонін, О.В.Радченко // Дзеркало тижня. – 2009. – № 19. – С. 15.
4. Детермінанти соціально-економічної нерівності в сучасній Україні : моногр. / [Балакірева О.М., Головенько В.А., Дмитрук Д.А. та ін.] ; за ред. канд. соціол. наук О.М.Балакіревої ; НАН України, Ін-т екон. та прогнозув. – К., 2011. – 592 с.
5. *Донченко Е.А.* Социетальная психика / Е.А.Донченко. – К. : Наук. думка, 1994. – 309 с.
6. *Дугин А.* Социокультурная метрика [Електронний ресурс] / А.Дугин // Современная идентичность России. – Режим доступу : <http://konservatizm.org/regions/rostov/200409135647.xhtml>
7. Етнополітична культура в Україні: реалії та виклики часу. – К. : ІПіЕНД ім. І.Ф.Кураса НАН України, 2010. – 431 с.
8. *Инглхарт Р.* Модернизация и постмодернизация / Р.Инглхарт // Новая постиндустриальная волна на Западе. – М. : Academia, 1999. – 631 с.
9. История без сослагательного наклонения: кровавый октябрь 1993 года [Електронний ресурс] // ИА REX. – 03.10.2011. – Режим доступу : <http://www.iarex.ru/articles20056.html>
10. Концептуальні засади взаємодії політики й управління : навч. посіб. / авт. кол. : Е.А.Афонін, Я.В.Бережний, О.Л.Валевський та ін. ; за заг. ред. В.А.Ребкала, В.А.Шахова, В.В.Голубь, В.М.Козакова. – К. : НАДУ, 2010. – 300 с.
11. *Московичи С.* Машина, творящая богов / С.Московичи. – М. : "Центр психологии и психотерапии", 1998. – 560 с.
12. *Нанівська В.* Запровадження європейських стандартів демократичного врядування – єдиний шлях до "десовєтизації" державного управління в Україні [Електронний ресурс] / В.Нанівська // Європейські стандарти. – 2010. – № 4. – С. 2. – Режим доступу : http://www.icps.com.ua/files/articles/55/20/EF_4_2010_UKR.pdf
13. *Огнесян А.* Конвертируемая демократия / А.Огнесян // Междунар. жизнь. – 2011. – № 4. – С. 38–40.
14. Реалізація Європейської політики сусідства у 2010 році : звіт про хід реалізації проекту в Україні [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://eeas.europa.eu/delegations/ukraine/documents/eu_uk_chronology/enp_report_2010_ukraine_uk.pdf

15. Соціальна глобалістика [Електронний ресурс] = Социальная глобалистика : навч. посіб. / за наук. ред. Е.А.Афоніна, В.Д.Бондаренка, А.Ю.Мартінова. – Електронні дані [текст парал. укр. і рос. мовами]. – К. : Вид-во "Освіта України", 2011.
16. Соціологія : короткий енциклопедичний словник / під заг. ред. В.І.Воловича. – К. : Укр. центр духовн. культури, 1998. – 736 с.
17. Суспільна трансформація; концептуалізація, тенденції, український досвід / за ред. В.В.Танчера, В.П.Степаненка. – К. : Ін-т соціології НАН України, 2004. – 244 с.
18. Україні – 20: моніторинг соціальних змін [Електронний ресурс] // Пресконференція "Україні – 20: погляд соціолога". – Ін-т соціології НАН України. – 3 серп. 2011 р. – Режим доступу : <http://www.ukrpohliad.org/news.php/news/5046/group/4>
19. Українське суспільство 1992–2010. Соціологічний моніторинг / за ред. д. е. н. В.Ворони, д. соц. н. М.Шульги. – К. : Ін-т соціології НАН України, 2010. – 636 с.
20. Фисун А.А. Демократия, неопатримонализм и глобальные трансформации / А.А.Фисун. – Х. : Константа, 2006. – 356 с.
21. Харрисон Л. Культура и экономическое развитие [Електронний ресурс] / Л.Харрисон. – Режим доступу : <http://www.inliberty.ru/library/study/324/>
22. Штомпка П. Понятие социальной структуры: попытка обобщения // Социологические исследования. – 2001. – № 9. – С. 3–13.
23. Tenney A.A. Societal Evolution: A Study of the Evolutionary Basis of the Science of Society. By Albert Galloway Keller... / A.A.Tenney // Science, New Series. – Vol. 42. – No 1084 (Oct. 8, 1915). – P. 498–499.

Отримано 24.10.11

Э.А. Афонин, д-р социол. наук, профессор, О.В. Суший, канд. филос. наук, доцент, Л.М. Усаченко, д-р наук по государственному управлению

ЗАКОНОМЕРНОСТИ И ОСОБЕННОСТИ ОБЩЕСТВЕННО-ТРАНСФОРМАЦИОННЫХ ПРОЦЕССОВ В УКРАИНЕ

В статье осуществлен сравнительный анализ социетальных свойств исторических эпох модерна и постмодерна, раскрыто содержание модусов социальной и социетальной идентичностей и на основе данных мониторинга социетальных изменений показаны закономерности и особенности общественной трансформации в Украине.

Ключевые слова: государственное управление, модернизация, психосоциокультурная трансформация, социетальная идентичность.

E.A. Afonin, Dr. of Sociol. Scie., Prof., O.V. Sushiy, Cand. of Philos. Scie., L.M. Usachenko, Dr. of Science in Public Administration

REGULARITIES AND PECULIARITIES OF PUBLIC-TRANSFORMATION PROCESSES IN UKRAINE

The article presents a comparative analysis of societal characteristics of modern historical eras and postmodern disclosed the content of modes of social and societal identities and based on the data of monitoring of societal changes is highlighted the regularities and peculiarities public transformation in Ukraine.

Key words: public administration, modernization, psychosociocultural transformation, societal identity.